

УДК 371.134:364

*Повідайчик О. С.,
к. пед. н.,
доцент кафедри соціології
та соціальної роботи,
ДВНЗ “Ужгородський
національний університет”
(Ужгород, Україна)*

РОЗРОБКА МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ

У статті досліджено проблему моделювання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. Моделювання розглянуто як поетапний процес. Основними компонентами моделі визначено: цільовий, проєктувальний, змістовий, процесуальний і результативний. Цільовий компонент моделі передбачає визначення цілей, головна з яких спрямована на формування готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. Проєктувальний компонент забезпечує відповідність моделі цілям вищої професійної освіти та підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. Змістовий компонент передбачає впорядкування та забезпечення взаємозв'язку мети, змісту і процесуальної складової процесу навчання. Процесуальний компонент моделі спрямований на встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин суб'єктів педагогічного процесу. Результативний компонент передбачає виявлення рівнів готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи шляхом застосування різних форм і методів контролю знань студентів, їхнє корегування.

Ключові слова: науково-дослідницька робота, підготовка соціальних працівників до науково-дослідницької роботи, модель підготовки,

компоненти моделі, педагогічні умови підготовки соціальних працівників.

В статті досліджена проблема моделювання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. Моделювання розглянуто як поступовий процес. Основними компонентами моделі визначені: цільовий, проєктивний, змістовий, процедурний та ефективний. Цільовий компонент моделі передбачає визначення цілей, головна з яких спрямована на формування готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. Проєктивний компонент забезпечує відповідність моделі цілям вищої професійної освіти та підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. Змістовий компонент передбачає упорядкування та забезпечення взаємозв'язку цілей, змісту та процедурної складової процесу навчання. Процедурний компонент моделі спрямований на встановлення педагогічно цільових взаємозв'язків суб'єктів педагогічного процесу. Ефективний компонент передбачає виявлення рівня готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи шляхом застосування різних форм та методів контролю знань студентів, їх корективи.

Ключевые слова: науково-дослідницька робота, підготовка соціальних працівників до науково-дослідницької роботи, модель підготовки, компоненти моделі, педагогічні умови підготовки соціальних працівників.

This article explores the problem of modeling of future social workers' training to scientific and research work. The modeling considered to be a gradual process. The main components of the model are: target component, projecting component, content component, procedural component and effective component. Target component of the model provides definition of goals, chief among which is aimed at forming of the readiness of social workers to scientific and research work. Projecting component of the model ensures accordance of this model to the goals of higher education and prepares students to scientific and research work. Content component involves organizing and providing of interconnection of objectives, content and procedural component of the learning process. Procedural component of the model aimed at establishing of pedagogically appropriate relations of subjects of pedagogical process. Effective component involves

identification of the levels of readiness of social workers to scientific and research work through application of various forms and methods of knowledge control and their adjustment.

Keywords: *scientific and research work, training of social workers to scientific and research work, training model, components of model, pedagogical conditions of training of social workers.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується глобальними соціальними трансформаціями, спричиненими науково-технічним прогресом, розвитком новітніх засобів інформаційних і комунікаційних технологій, що призводить до ускладнення та швидких змін у всіх сферах життя людей. В Україні, поряд з докорінними перетвореннями в політичній і економічній галузях, спостерігається стрімке зростання соціальних проблем населення, які актуалізують розвиток соціальної роботи як професії, покликаної забезпечити соціальний захист різних категорій осіб. Соціальна стабільність суспільства, зміст життєдіяльності людей стають неможливими без застосування наукових знань, які забезпечують підґрунтя соціальної роботи. Дослідницька практика соціальних працівників стає невід'ємною складовою професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки студентів до науково-дослідницької роботи (НДР) є предметом вивчення низки вітчизняних і зарубіжних учених. Так, поняття НДР та її складові досліджують Н. Гавриш, П. Горкуненко, В. Мюррей, В. Раєвський, І. Лернер та ін. Питання активізації дослідницької діяльності студентів вивчають Г. Адамс, Г. Бернгард, Х. Графф, Т. Дьячек, О. Дубасенюк, Є. Куклін, Т. Клімов, О. Микитюк, Є. Нікітіна та ін. Разом з тим, аналіз теоретичних і практичних досліджень засвідчує про відсутність цілісних наукових праць із проблеми підготовки фахівців соціальної роботи до дослідницької діяльності.

Метою даної статті є розробка моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різномплановий характер діяльності соціальних працівників висуває низку вимог до їхньої професійної компетентності, творчих здібностей, досвіду науково-дослідницької роботи. Тож головною метою сучасної освіти стає підготовка фахівців, які, по-перше, мають інтегровані знання у сфері соціальної роботи, що дозволяють вивчати і вирішувати комплексні проблеми людей і суспільства; по-друге, володіють логікою досліджень, методами прогнозування, проектування соціальних процесів і здатні виробляти

власні моделі діяльності; по-третє, вміють вибирати та застосовувати адекватні технології в процесі надання соціальної допомоги. Готовність до науково-дослідницької роботи є необхідною складовою професіоналізму сучасних фахівців.

При розробці моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до НДР необхідно враховувати концептуальні підходи загальнонаукового методологічного характеру, оскільки у своїй сукупності вони задають специфіку системної організації дидактичного процесу, включаючи його складові (мету, завдання, принципи, зміст, форми, методи, засоби, умови реалізації), а також світоглядні категорії суб'єктів педагогічної взаємодії.

Проектування моделі професійної підготовки соціальних працівників до НДР базується на теорії системного підходу і системного аналізу та передбачає визначення внутрішніх складових з урахуванням дидактичних принципів її функціонування, виявлення взаємозв'язків моделі із зовнішнім середовищем; визначення основних змістових компонентів моделі. Процес моделювання здійснюється поетапно: постановка цілей і завдань дидактичного процесу; власне розробка моделі підготовки соціальних працівників до дослідницької діяльності; експериментальна апробація моделі; розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення досліджуваного процесу в умовах вищої школи.

Ґрунтуючись на дослідженнях В. Арнольда, С. Гончаренка, С. Касярум, В. Краєвського, О. Пехоти, Р. Шеннона, В. Штоффа та ін., нами визначено складові моделі підготовки соціальних працівників до НДР: цільовий, проектувальний, змістовий, процесуальний і результативний.

При розробці цільового компонента ми виходили з того, що стратегія сучасної професійної освіти повинна спрямовуватися на забезпечення суб'єктного розвитку та саморозвитку особистості студента, врахування його індивідуально-творчого потенціалу, формування професійної компетентності (теоретичної, технологічної, дослідницької), готовності до фахової діяльності. Це зумовлює певну специфіку досліджуваного процесу, який передбачає яскраво виражений гуманістичний, акмеологічний характер.

Цільовий компонент моделі підпорядковується загальній меті професійної підготовки фахівців в умовах вищої школи: забезпечення цілісного професійно-особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників шляхом формування оптимального співвідношення рівнів їхнього інтелектуального, духовно-морального, соціально-культурного та професійного розвитку. При цьому готовність до НДР ми

розглядаємо як часткову мету, вписуючи її в контекст цілісного процесу професійної підготовки; вона спрямована на досягнення головної мети навчання, яка відповідає соціальному замовленню суспільства на підготовку творчого, активного фахівця соціальної сфери.

Розглянутий підхід до цілепокладання в педагогіці умовно називають “горизонтальним” (А. Андреев, І. Подласий). Однак існують і інші способи дослідження цілей професійної підготовки. Наприклад, рівневий, при якому, як засвідчують дослідження Н. Александрова, А. Вербицького, М. Кларіна, Н. Платонова та ін., виділяють три рівні цілепокладання: глобальний, рівень етапів (ступенів) підготовки, предметний рівень.

Розглянемо цілі формування готовності соціальних працівників до НДР, використовуючи рівневий спосіб (умовно позначимо його як “вертикальний”). У цьому випадку глобальними цілями, тобто тими, які вказують на перспективу розвитку підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах ВНЗ за рахунок включення до неї навчання дослідницькій діяльності, є такі:

- інтеграція вітчизняної системи освіти у світову, розвиток академічної мобільності, встановлення ділових стосунків між вітчизняними та зарубіжними вищими навчальними закладами;
- поглиблення національного і міжособистісного спілкування людей, гуманізація світових відносин, обмін науковими ідеями, досвідом підготовки фахівців соціальної сфери;
- співвідношення соціокультурних і соціоекономічних тенденцій розвитку суспільства з педагогічними цілями вищої освіти, науковими знаннями та практичним досвідом викладачів;
- зростання різноманітності й підвищення якості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників [1].

На рівні етапного цілепокладання глобальна мета диференціюється на цілі етапів або ступенів навчання. Досліджувана модель передбачає три етапи формування готовності студентів до НДР. Вони співвідносяться, по-перше, з рівнями готовності до НДР (базовий, функціональний, системний); по-друге, з представленням змісту навчальних курсів у вигляді блочної системи; по-третє, врахування того, що на третьому етапі з’являється реальна можливість корегування навчального процесу, тобто його індивідуалізація з урахуванням реальних досягнень студентів у дослідницькій діяльності.

Прийняття цілей, усвідомлення їх важливості та професійної значущості впливає на мотивацію навчально-пізнавальної діяльності студентів. Підвищення професіоналізму за рахунок оволодіння

дослідницькими ролями – це не тільки освітній, але і внутрішньо-особистісний процес, у результаті якого відбуваються суттєві зміни свідомості, формуються мотиви, позиції, набувається досвід інтеграції дослідницької діяльності не тільки під час вирішення професійних завдань, але й будь-якої проблемної ситуації.

Проектувальний компонент моделі забезпечує відповідність дидактичного процесу, з одного боку, цілям вищої професійної освіти, а з іншого – формування у студентів готовності до НДР. Основними складовими проектувального компонента є: нормативні документи, які визначають всі аспекти професійної підготовки соціальних працівників в умовах вищого навчального закладу; етапи формування готовності студентів до дослідницької діяльності; компоненти готовності; форми, методи та засоби, необхідні для розвитку заданих рівнів готовності.

Проектування моделі підготовки соціальних працівників до НДР передбачало аналіз навчальних планів вітчизняних і зарубіжних ВНЗ (Ужгородського національного університету, Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка, Національний університет “Львівська політехніка”, Поморської Академії (м. Слупськ, Польща), Політехнічного інституту м. Їглава (Чеська Республіка) та ін.). Узагальнення навчальних планів підготовки бакалаврів засвідчує, що їх нормативні частини переважно містять такі дисципліни з формування теоретичних і методологічних засад НДР майбутніх соціальних працівників:

1. Блок гуманітарних і соціально-економічних дисциплін: філософія, культурологія, політологія, правознавство, економіка.

2. Блок природничо-наукових дисциплін: математика, інформатика, соціальна та демографічна статистика, інформаційні технології в соціальній роботі, основи наукових досліджень.

3. Блок фахових дисциплін: соціальна антропологія, психологія, педагогіка, соціологія, соціальна політика, теорія соціальної роботи, технології соціальної роботи, етика соціальної роботи, менеджмент соціальної роботи; правове регулювання соціальної роботи, проектування в соціальній роботі, методи й організація соціальних досліджень.

Навчальними планами вітчизняних ВНЗ передбачені чотири види практик студентів, які дозволяють їм здійснювати навчально-професійну та науково-дослідницьку діяльність: ознайомча (2 тижні), навчальна (4 тижні), виробнича (6 тижнів) і переддипломна (8 тижнів). На нашу думку, такий незначний час, який відводиться в навчальному плані на практику, негативно позначається на якості підготовки

майбутніх професіоналів. Аналіз досвіду підготовки соціальних працівників у вищій школі зарубіжних країн показує, що в їхніх моделях навчання на практику відводиться близько 50 % навчального часу [5].

Вирішити дану проблему можна двома шляхами: а) за рахунок організації систематичної позааудиторної дослідницької діяльності студентів; б) шляхом активного залучення студентів до волонтерської роботи в закладах і громадських організаціях соціального профілю.

Відповідно до вимог освітньої програми, в процесі навчання студенти виконують дві курсові та дипломну роботу. Однак для ефективного формування готовності майбутніх фахівців до НДР необхідно забезпечити науково-дослідницьку спрямованість зазначених робіт. При моделюванні навчального процесу це здійснюється за допомогою використання наскрізної тематики студентських досліджень у певних дисциплінах, всіх видах практик, курсових і дипломній роботі, а також позааудиторній дослідницькій діяльності студентів.

Невід'ємною складовою моделі підготовки соціальних працівників до НДР є форми навчальної діяльності. Під формою будемо розуміти певну структурно-організаційну й управлінську конструкцію навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів і об'єктів навчання. Вона відображає внутрішню структуру навчання, в якому відбувається процес взаємодії викладача зі студентами. Таким чином, форма організації навчальної діяльності відображає систему стійких зв'язків усіх компонентів навчального процесу і як дидактична категорія означає зовнішній бік його організації [3].

Форми організації навчальної та дослідницької діяльності студентів можна умовно розподілили на дві групи: а) форми аудиторного навчання; б) форми позааудиторної роботи.

Перша група форм є обов'язковою складовою навчального процесу у ВНЗ – це лекції, практичні, семінарські і лабораторні заняття, всі види практик, курсові та дипломна роботи. Друга група не передбачена навчальним планом і реалізується в різних варіантах та поєднаннях. Зокрема, це студентські гуртки, проблемні групи, консультації, конкурси студентських проєктів, конкурси студентських наукових робіт, наукові конференції, публікації матеріалів у студентських наукових збірниках, проведення днів науки та ін.

Одними з найважливіших елементів проєктувального компонента моделі формування готовності соціальних працівників до НДР є методи навчання.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних учених (Г. Адамс, С. Архипової, Х. Графф, О. Карпенко, Н. Клименко, І. Козубовської, Т. Лейн, А. Ляшенко, В. Поліщук та ін.), досвід вищої школи зарубіжних країн, а також власні дослідження засвідчують, що найбільш продуктивними в процесі формування готовності студентів до НДР є такі методи: пошукові, евристичні, дослідницькі, імітаційно-сюжетні та рольові ігри, проектні методика, мозковий штурм, проблемні, самостійна навчальна і дослідницька робота студентів, волонтерська робота та ін.

Змістовий компонент моделі формування готовності соціальних працівників до НДР передбачає впорядкування та забезпечення взаємозв'язку мети, змісту і процесуальної складової процесу навчання. Узгодження цільового, змістового і процесуального компонентів дозволяє створити необхідні умови для цілеспрямованої підготовки студентів до дослідницької діяльності.

Основою професійної підготовки соціальних працівників (а отже, і підготовки до НДР) є зміст навчального плану. Здійснений нами аналіз навчальних програм гуманітарних, природничо-наукових і фахових дисциплін доводить, що представлений у них обсяг інформації може забезпечити успішність формування готовності до НДР, якщо в їх змісті виділяти низку логічно пов'язаних між собою блоків. З опорою на принципи міждисциплінарності, системності та інтегрованості нами проведено корегування змісту окремих дисциплін навчального плану (філософія, соціологія, психологія, теорія соціальної роботи, технології соціальної роботи). У цих дисциплінах виділені такі три логічні блоки: теорія і методологія дослідницької діяльності, алгоритми і методи дослідницької роботи, етичні аспекти НДР у соціальній роботі. В межах зазначених дисциплін кожен із цих блоків розглядається з позицій конкретної науки: філософії, соціології, психології та ін., але в ракурсі дослідницьких завдань, які вирішуються соціальними працівниками.

Такий підхід до організації змісту навчання є обґрунтованим, оскільки він дозволяє формувати готовність студентів до НДР через системне засвоєння основних змістових компонентів навчальної дисципліни, розвивати в них системне мислення; забезпечити підвищення якісного засвоєння змісту дисциплін не тільки на репродуктивному, а й на продуктивному рівні; виробити аналітичні, конструктивні та виконавські дослідницькі вміння.

Процесуальний компонент моделі формування готовності соціальних працівників до НДР передбачає встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин суб'єктів педагогічного процесу (викладач,

соціальний працівник на базі практики, студент, куратор практики). При цьому до особистості викладача висувуються певні психолого-педагогічні вимоги. Зокрема, це розумові здібності (інтелект, логіка, пам'ять, досвід, здатність концентрувати увагу, творче мислення та ін.), педагогічні та дослідницькі здібності, мотивація педагогічної та дослідницької діяльності [2; 4].

Необхідною складовою викладацької роботи є творча дослідницька діяльність. Здатність до творчого мислення є властивістю особистості людини. Незважаючи на важливість мотивації й усвідомлення, без інтелекту та здібностей не може бути ні творчих досягнень, ні творчої особистості. При цьому творче мислення формується в процесі специфічної взаємодії наявних у суб'єкта психічних передумов.

Психолого-педагогічні вимоги до особистості викладача передбачають також наявність і комунікативних здібностей, а також сукупність педагогічних здібностей. Це й дидактичні, академічні, перцептивні здібності, педагогічна уява та ін. Дидактичні здібності викладача (соціального працівника – керівника практики) передбачають здатність реконструювати, адаптувати навчальний матеріал відповідно до індивідуальних особливостей студентів; здатність організувати їхню самостійну роботу, керувати пізнавальною активністю, спрямовувати її на вирішення професійно важливих аспектів соціальної роботи. Академічні здібності – це вільне оперування матеріалом з опорою на результати власної дослідницької діяльності в проблемному полі соціальної роботи. Перцептивні здібності – це розуміння особистості студента та його психічних станів. Педагогічна уява (прогностичні здібності) – виражаються в умінні прогнозувати наслідки власних дій, в освітньому і виховному проектуванні особистості студентів [2].

При цьому майбутні соціальні працівники повинні прийняти мету формування готовності до НДР як особистісно значущу і засвоїти структуру діяльності з отримання нового знання. У зв'язку з цим проектування досліджуваної моделі повинно спиратися на особистісно-орієнтований підхід, який дозволяє підібрати узагальнені знання з різних наук з максимальною опорою на суб'єктний досвід, обрану професійну спеціалізацію, сферу дослідницьких інтересів кожного студента.

Результативний компонент передбачає встановлення рівнів готовності соціальних працівників до НДР шляхом застосування різних форм і методів контролю знань студентів, їх корегування.

Модель підготовки майбутніх соціальних працівників до НДР реалізується за певних педагогічних умов, зокрема:

- організація цілеспрямованого, комплексного дидактичного процесу поетапного формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДР;
- застосування практико-орієнтованих завдань і проблемних ситуацій, які включаються в усі види навчальної та позааудиторної дослідницької діяльності студентів;
- використання діалогу як форми здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу;
- установка на єдине розуміння сутності та змісту дослідницької діяльності в соціальній роботі всіма суб'єктами освітнього процесу, адміністративно-управлінськими структурами соціальної сфери і соціальними працівниками.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, модель підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи ґрунтується на міждисциплінарному та інтеграційному підходах, принципах загальної методології, науковості, системності та передбачає взаємозв'язок і взаємообумовленість цільового, проектувального, змістового, процесуального і результативного компонентів, а також відображає комплекс педагогічних умов, за яких її реалізація буде ефективною. Розроблена модель спрямована на розвиток усвідомленого ставлення студентів до оволодіння основами науково-дослідницької діяльності, методологією та методами досліджень, а також передбачає збагачення дослідницького досвіду майбутніх фахівців.

Література:

1. Дьячек Т. П. Традиции исследований в социальной работе: опыт зарубежных стран : учеб.-метод. пособие / Т. П. Дьячек. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2000. – 147 с.
2. Литовченко В. Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР : автореф. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 спец “Общая педагогика” / Валентина Николаевна Литовченко. – Минск, 1990. – 24 с.
3. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. (для студ. вищ. навч. закладів) / В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
4. Социальная работа : учебные планы и программы (Шведский опыт) / сост. Л. Г. Гуслякова, Л. Д. Демина, Т. Г. Зырянов. – Барнаул : Алтайский гос. ун-т, 1993. – 83 с.
5. Козубовська І. В. Трансформаційні процеси в системі вищої освіти США : монографія / О. Я. Стойка, І. В. Козубовська. – Ужгород : УжНУ, 2014. – 228 с.